

Sudralib yuruvchilarning ko‘payishini va rivojlanishini o‘rganish

Andijon Davlat Pedagogika instituti
Biologiya yo‘nalishi talabasi
Razakova Gulshanoy Haydarali qizi
Andijon Davlat Pedagogika instituti
Biologiya o‘qituvchisi
Yo‘ldashev Abduvali Alisher o‘g‘li
gulshanoy200508@icloud.com

Annotatsiya/ Ushbu tezisda Sudralib yuruvchilarning ko‘payishini va rivojlanishi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar/ sudralib yuruvchilar, kaltakesak, jinsiy bezlar, tuhum, epidermis, allantois.

Sudralib yuruvchilarning 8000 ga yaqin turi, O‘zbekistonda 2 turkum (tangachalilar, toshbaqalar)ga mansub 58 turi tarqalgan. Antarktidadan tashqari barcha kitalarda uchraydi. Sudralib yuruvchilar qushlar va sut emizuvchilar singari quruqlikda hayot kechiradi. Ayrim vakillari ikkilamchi suvda yashashga o‘tgan. Buuchta sinf vakillarining tuxumi ichki urug‘lanadi va quruqlikda ko‘payadi. Sudralib yuruvchilar yuksak umurtqalilarning yoki amniotalarning birinchi tuban sinfidir. Gavdasida yaxshi ajralib turgan bo‘yin bo‘limi bor. Ko‘pchilik vakillarida yaxshi rivojlangan besh barmoqli oyoqlar bo‘ladi. Sudralib yuruvchilarning teri qoplamalari amfibiyalarning teriqoplamalaridan keskin farq qiladi va havo muhitida yashashga moslashgan belgilarga ega. Epidermisining tashqi qavati shox tuzilmalar tangacha va qalqonchalar bilan qoplangan. Bularning shakli, soni va joylashishi sudralib yuruvchilarni aniqlashda katta rol o‘ynaydi. Biz sudralib yuruvchilarning ko‘payishini Kaltakesak misolida o‘rgansak. Tana bo‘shlig‘ida umurtqa pog‘onasining ikki yon tomonida jinsiy bezlar joylashgan. Erkaklarning ko‘payish organi oval tanacha shaklida bo‘ladigan juft urug‘donlardan iborat. Urug‘donlardan kanalchalar chiqib, urug‘don ortig‘ini hosil qiladi, bu urug‘ yo‘liga aylanadi. Kaltakesaklar kloakasining orqa devori bo‘rtib, kopulyativ organi hosil qiladi. Urg‘ochi kaltakesakning tuxumdonlari bel umurtqalarining ostida joylashgan. Tuxum yo‘lining oldingi uchi tana bo‘shlig‘iga, keyingi uchi esa kloakaga ochiladi. Urug‘langan tuxum oq moddasining yo‘qligi bilan

qushlar tuxumidan farq qiladi. Tuxumda qattiq qobiq bo'lmaydi. U terisimon parda bilan qoplangan. Urug'lanishi ichki. Natijada amnionning ichida amnion bo'shlig'i va amnion suyuqligi hosil bo'ladi. Amnion bo'shlig'i embrion uchun muhim rol o'ynaydi. Amnion bilan bir vaqtda allantois ham hosil bo'ladi. Allantois embrion uchun ham nafas olishda, ham siydik pufagi bo'lib xizmat qiladi. Ko'pchilik sudralib yuruvchilar terisimon yoki qattiq ohak po'st bilan qoplangan tuxum qo'yib ko'payadi. Bu qobiqlar tuxumni mexanik ta'sirlardan va qurib qolishdan saqlaydi. Tuxumlarini yerga, qumga, daraxt po'stloqlari ostiga qo'yadi. Ular +15 +30 C° atrofida 2 —3 oy davomida rivojlanadi. Kaltakesak tuhum sariqligi ko'p bo'ladi, sariqlik murtak uchun ozuqa hisoblanadi. Kaltakesakning tumshug'idan voyaga yetgan hayvonga o'xshaydigan kichik kaltakesak chiqadi. Regeneratsiyasi — agarda yirqich hayvon kaltakesak dumidan tutib oladigon bo'lsa, u dumining bir qismini tashlab, qochib qoladi. Uzilib qolgan dum birmuncha vaqt qimirlab turadi. Bu hodisa dum umurtqalarining birining o'rtasidan sinishi natijasida yuz beradi. Keyinroq dum yana qaytadan o'sib chiqadi, ya'ni regeneratsiya sodir bo'ladi. Kaltakesaklarning organizimida moddalar almashinuvi sust bo'ladi. Kaltakesaklar sovuqqonli hayvonlar bo'lganidan tana harorati atrof-muhit haroratiga bog'liq. Shunga ko'ra sovuq tushishi bilan ularning harakati sustlashib, hamma sudralib yuruvchilar kabi karaxt bo'lib qoladi. Kaltakesaklarning hazm qilish, ayirish va nerv sistemasining tuzilishi suvdan hamda quruqlikda yashovchilarnikiga o'xshaydi. Lekin tana muvozanatini saqlash va harakatni boshqaradigan miyyachasi ancha kuchli rivojlangan. Shuning uchun Kaltakesaklar suvda hamda quruqlikda yashovchilarga qaraganda ancha chaqqon va xilma-xil harakat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- O'zbekistonning umurtqali hayvonlari aniqlagichi, J.L.Laxanov, T., 1988;
- Zoologiya. (Xordalilar 2-qism) S.Dadayev, Q.Saparov. T., 2011
- Umurtqalilar zoologiyasi J.L. Lahov. Toshkent-2005.

Foydalanilgan saytlar:

- <https://oefen.uz/uz/documents/slaydlar/umumiy/sudralib-yuruvchilarning-ko-payishiga-ta-sir-etuvchi-cheklovchi-omillar>